

ГАЛКІНА О.М. –

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник

НДЛ з проблем протидії злочинності

Харківського національного університету внутрішніх справ

Особливості адміністративної відповідальності за порушення законодавства про безпечність та якість харчових продуктів

Стаття присвячена дослідженню особливостей адміністративної відповідальності за порушення законодавства про безпечність та якість харчових продуктів. Розглянуто загальні риси відповідальності за правопорушення у досліджуваній сфері, особливості її закріплення у законодавстві України та надано пропозиції щодо удосконалення правового підґрунтя адміністративної відповідальності за порушення законодавства про безпечність та якість харчових продуктів.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, законодавство про безпечність та якість харчових продуктів, безпечність та якість харчових продуктів, харчові продукти.

Статья посвящена исследованию особенностей административной ответственности за нарушение законодательства о безопасности и качестве пищевых продуктов. Рассмотрены общие черты ответственности за правонарушения в исследуемой сфере, особенности ее закрепления в законодательстве Украины и даны предложения по совершенствованию правовой основы административной ответственности за нарушение законодательства о безопасности и качестве пищевых продуктов.

Ключевые слова: административная ответственность, законодательство о безопасности и качестве пищевых продуктов, безопасность и качество пищевых продуктов, пищевые продукты.

The article is devoted to the study of the peculiarities of administrative responsibility for violating the legislation on the safety and quality of food. The general features of responsibility for the offense in the investigated sphere, the peculiarities of its consolidation in the legislation of Ukraine and the proposals on improving the legal basis for administrative liability for violating the legislation on the safety and quality of food are given.

Key words: administrative responsibility, legislation on safety and quality of food, safety and quality of food, food.

Постановка проблеми. Питання вдосконалення відповідальності за порушення вимог законодавства є актуальним та необхідним елементом правового забезпечення безпечності та якості харчових продуктів в Україні, адже сьогодні переважна більшість людей керується у своєму житті не правовими приписами, а власними інтересами, які досить часто розходяться з інтересами держави та суспільства. Відтак, застосування заходів юридичної відповідальності у правовідносинах публічного характеру для захисту суспільних інтересів цілком має бути виправданим заходом. Всі програми безпечності продуктів харчування, а також досконале відстеження в харчовому ланцюзі нічого не варті, якщо питання відповідальності не вирішене на законодавчому рівні. З іншого боку, закон не може функціонувати, коли відстеження відсутнє. Це означає, що системи забезпечення безпечності та якості харчової продукції, відстеження та відповідальність – ключові елементи будь-якого захисту прав користувача.

Стан дослідження. Питання відповідальності за порушення законодавства у сфері санітарних норм, ветеринарних правил, безпечності харчових продуктів та інших суміжних правовідносин (у частині, що стосувалася безпечності та

якості харчових продуктів), були предметом наукових пошуків С. М. Потапової [1], Л. Ю. Галайдюк [2], М. В. Співак [3], однак, з огляду на те, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» ще було доповнено главу 12 КУпАП статтею 166-22 «Порушення вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів», у той час як зі складу низки правопорушень (диспозицій статей 167, 169, 170, 170-1 КУпАП), поряд інших виключено предмет делікту – «харчові продукти» (правові норми доповнено словами «(крім харчових продуктів)» (пп. 4-7 п. 3 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів) [4], питання адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпечності та якості харчових продуктів не втрачають своєї актуальності.

З огляду на це, **метою статті** є аналіз особливостей адміністративної відповідальності за порушення законодавства про безпечність та якість харчових продуктів та формулювання пропозицій щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Варто відзначити, що адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері безпечності та якості харчових продуктів успадковує усі ті риси, які властиві взагалі для адміністративної відповідальності, особливості якої ґрунтовно досліджено в працях О. П. Альохіна [5, с. 166-167], В. В. Зуй [6, с. 170-171], В. К. Колпакова [7, с. 84], Д. М. Лук'янця [8]. На підставі аналізу зазначених наукових праць, вважаємо, що загальними рисами адміністративної відповідальності за порушення законодавства про безпечність та якість харчових продуктів є:

1) адміністративна відповідальність встановлюється законами. Відповідно до ст. 2 КУпАП законодавство України про адміністративні правопорушення складається з цього Кодексу та інших законів України. Положення КУпАП щодо провадження поширюються і на адміністративні правопорушення, відповідальність за вчинення яких передбачена законами, ще не включеними до Кодексу [9]. Відповідальність операторів ринку за порушення законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових

продуктів визначена у ст. 64 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [10]. А відповідно до тієї ж ст. 2 КУпАП закони України про адміністративні правопорушення до включення їх у встановленому порядку до цього Кодексу застосовуються безпосередньо. Отже, можна казати про власну нормативно-правову основу адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпечності та якості харчових продуктів;

2) підставою адміністративної відповідальності є адміністративне правопорушення. Як було зазначено вище, ст. 64 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» окреслює об'єктивні сторони п'ятнадцяти складів правопорушень у сфері безпечності та якості харчових продуктів. Крім того, близько 20 статей КУпАП (не враховуючи їх поділ на частини) передбачають адміністративну відповідальність за правопорушення, які охороняють суміжні з продовольчою безпекою відносини у сферах торгівлі, громадського харчування, сільського господарства, ветеринарно-санітарної безпеки, підприємницької діяльності, встановленого порядку управління тощо. До цього приблизного переліку можна віднести цілком або певні частини статей 42, 42-1, 42-2, 104, 105, 106, 107, 107-2, 155-2, 156-1, 159, 160, 164, 164-3, 166-2, 166-22, 188-2, 188-11, 188-22, 188-26 КУпАП;

3) суб'єктами адміністративної відповідальності можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» оперує спеціальним терміном «оператори ринку харчових продуктів», або скорочено – «оператори ринку». Проте у санкціях норм ст. 64 Закону юридична відповідальність визначається окремо для фізичних осіб – підприємців та юридичних осіб. Крім того, норми КУпАП (наприклад, санкція ст. 188-11 «Невиконання постанов, розпоряджень, приписів, висновків, а так само інших законних вимог посадових осіб органів державної санітарно-епідеміологічної служби») диференціює адміністративну відповідальність і для посадових осіб;

4) за адміністративні правопорушення у сфері безпеки та якості харчових продуктів передбачені адміністративні стягнення. Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів» передбачає такі види стягнень, як: а) штраф; б) зупинення роботи потужності; в) відкликання та/або вилучення з обігу таких харчових продуктів (та/або речовин). При цьому штраф обчислюється у еквіваленті мінімальних заробітних плат. Під час визначення розміру штрафу враховується категорія ризику щодо безпеки харчового продукту. КУпАП за правопорушення, які закріплені безпосередньо у Кодексі, передбачає застосування покарань у вигляді: а) штрафу (наприклад, ст. 42 «Порушення санітарних норм», ст. 42-2 «Заготівля, переробка або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції», частини 1-2 ст. 166-22 «Порушення вимог законодавства про безпеку та окремі показники якості харчових продуктів» і т. ін.); б) конфіскації продукції (наприклад, ст. 42-2 «Заготівля, переробка або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції»). У зазначеному випадку штраф обчислюється у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян;

5) у сфері правовідносин, які нами досліджуються, адміністративні стягнення застосовуються широким колом уповноважених органів і посадових осіб, судів. Право складати протокол про правопорушення, передбачені ст. 64 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів», за результатами здійснення заходу державного контролю входить до компетенції головних державних інспекторів або їх заступників центральних органів виконавчої влади у сфері безпеки та окремих показників якості харчових продуктів. Відповідно до положень ст. 255 КУпАП у справах про адміністративні правопорушення, зазначених у п. 2 переліку рис адміністративної відповідальності, протоколи про правопорушення мають право складати уповноважені на те посадові особи: центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за дотриманням законодавства про захист прав споживачів (наприклад, ст. 42-

2 КУпАП); лабораторій радіаційного контролю міністерств і відомств України, організацій споживчої кооперації (та ж сама ст. 42-2 КУпАП); центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ветеринарної медицини, (наприклад, статті 42-1, 42-2, 107, 166-22, 188-22 КУпАП); органів внутрішніх справ (Національної поліції) (наприклад, статті 159, 160, 164, 164-3 КУпАП); посадові особи, уповноважені на те виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад (наприклад, статті 104, 155-2, 156-1 КУпАП). Розгляд справ про порушення законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів (складених відповідно до ст. 64 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» здійснюється у судовому порядку відповідно до закону (Глави 22-23 КУпАП). Судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядають також справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтями 42-1, 42-2, 166-2, 164-3, 166-22, 188-22 КУпАП. Крім судів, справи про адміністративні правопорушення, які мають опосередковане відношення до забезпечення безпеки та належної якості харчових продуктів (на 3-х рівнях (етапах) – від виробництва до реалізації) згідно зі статтями Глави 17 КУпАП «Підвідомчість справ про адміністративні правопорушення» правомочні розглядати уповноважені посадові особи інших органів публічного адміністрування, наприклад, державної санітарно-епідеміологічної служби, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ветеринарної медицини, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів тощо. Слід зазначити, що названі центральні органи, на сьогодні фактично включено до складу Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2014 р. № 442 [11]);

б) адміністративні стягнення застосовуються органами та посадовими особами до не підпорядкованих їм правопорушників. У цьому полягає принципова відмінність адміністративної відповідальності від дисциплінарної. За порушення законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів посадові особи операторів ринку, несуть відповідальність згідно із законом не залежно від факту притягнення до відповідальності юридичної особи;

7) застосування адміністративного стягнення не тягне судимості і звільнення з роботи. Особа, до якої воно застосовано, вважається такою, що понесла адміністративне покарання протягом встановленого терміну;

8) заходи адміністративної відповідальності застосовуються відповідно до законодавства, що регламентує провадження у справах про адміністративні правопорушення (Розділи IV та V КУпАП). Стаття 65 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» регламентує особливості провадження у відповідних справах про делікти, які передбачені ст. 64 цього Закону;

9) порядок притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпечності та якості харчових продуктів також переважно має спрощений характер, що створює умови для його оперативного й економічного застосування. Але процедура застосування деяких специфічних заходів – тимчасове припинення виробництва та/або обігу харчових продуктів понад строк, зазначений у ч. 11 ст. 65 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» (10 календарних днів), можливе виключно за рішенням суду на строк, необхідний для усунення виявлених порушень, погоджений з виробником. Така вимога законодавця наближує процедуру цього заходу за характером до заходів забезпечення кримінального провадження (передбачених Розділом II Кримінального процесуального Кодексу України [12]), які (за виключенням виклику слідчим чи прокурором (ст. 133 КПК України) застосовуються лише за ухвалою слідчого судді або суду.

Зважаючи на те, що адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері забезпечення безпечності та якості харчових продуктів має велику кількість особливостей, вважаємо за доцільне звернути окрему увагу на особливостях її закріплення у законодавстві України.

Так, Закон України «Про захист прав споживачів» встановлює відповідальність за порушення законодавства про захист прав споживачів (ст. 23 Закону). Наприклад, п. 10 вказаної норми встановлює відповідальність за реалізацію товару, строк придатності якого минув тощо. Але ст. 1-1 Закону зазначає, що цей нормативний акт регулює відносини між споживачами товарів (крім харчових продуктів, якщо інше прямо не встановлено цим Законом) [13]. Подібна ситуація складається і з Законом України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» – положення цього Закону не поширюються на харчові продукти, крім харчових продуктів, щодо яких проводяться санітарно-епідеміологічні розслідування захворювань, спричинених інфекційними хворобами, масовими неінфекційними захворюваннями, отруєннями та радіаційним ураженням людей (ст. 1-1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення») [14], а також Законом України «Про ветеринарну медицину» – дія цього Закону не поширюється на продукти тваринного походження для споживання людиною (ч. 2 ст. 2 Закону України «Про ветеринарну медицину») [15].

По-іншому законодавець підійшов до методу визначення питань відповідальності у Законах України «Про молоко та молочні продукти», «Про питну воду та питне водопостачання», «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них», «Про зерно та ринок зерна в Україні». За порушення норм Закону щодо виробництва, переробки та реалізації молока, молочної сировини та молочних продуктів посадові особи і фізичні особи притягаються до відповідальності згідно із законом. У разі порушення вимог показників щодо безпечності та якості продукції на суб'єктів господарювання накладаються штрафи відповідно до закону» (ст. 21 Закону України «Про молоко та молочні

продукти») [16]. Особи, винні у постачанні споживачам питної води, яка не відповідає державним стандартам на питну воду або яка внаслідок порушення вимог стандартів, норм і правил є небезпечною для життя і здоров'я людей притягаються до відповідальності згідно із законами України (ст. 46 Закону України «Про питну воду та питне водопостачання») [17]. Особи, винні у порушенні законодавства у сфері якості та безпечності харчової продукції, несуть дисциплінарну, адміністративну, кримінальну та цивільну відповідальність (ст. 12 Закону України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них») [18]. Юридичні та фізичні особи, винні у порушенні цього Закону, несуть відповідальність згідно із законом (ст. 82 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні») [19]. У вказаних прикладах у випадку наявності факту порушення закону законодавець бланкетним способом відсилає правозастосувача до інших спеціальних законів, які встановлюють адміністративну відповідальність. Втім конкретного посилання немає. Питання виникає на тій підставі, що адміністративну відповідальність за порушення вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів встановлює КУпАП – ст. 166-22, а також Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» – статті 64 та 65. Який з правових актів треба застосовувати? На жаль, наукової літератури з цього питання помітно бракує. Навіть один з останніх науково-практичних коментарів до КУпАП (за редакцією С. В. Петкова та С. М. Морозова) містить «дуже лаконічні» пояснення до ст. 166-22. При цьому вказаної проблематики автори коментарів навіть не торкаються [20, с. 408-409].

Норма КУпАП (ст. 166-22) «Порушення вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів» містить три частини, які передбачають адміністративну відповідальність за:

- 1) реалізацію незареєстрованих об'єктів санітарних заходів, передбачених Законом України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»;
- 2) обіг непридатних харчових продуктів;

3) порушення значень параметрів безпеки об'єктів санітарних заходів, встановлених законодавством про безпеку та окремі показники якості харчових продуктів [9].

Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів» у ст. 64 «Відповідальність операторів ринку за порушення законодавства про безпеку та окремі показники якості харчових продуктів» закріплює п'ятнадцять складів правопорушень. При цьому, об'єктивна сторона правопорушень передбачених пунктами 9, 10 та 11 ст. 64 Закону ідентичні за змістом частинам 1-3 ст. 166-22 КУпАП. Отже виникає питання, який з правових актів слід застосовувати у випадку збігу об'єктивної сторони правопорушень? Щоб відповісти на зазначене питання відзначимо, що Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів» у санкціях норм, які встановлюють адміністративну відповідальність передбачає санкції для операторів ринку, під якими законодавець має на увазі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців. Частина 3 ст. 64 Закону містить дуже важливе положення, яке фактично є відповіддю на наше попереднє запитання, а саме – за правопорушення законодавства про безпеку та окремі показники якості харчових продуктів посадові особи операторів ринку, а також оператори ринку, які є фізичними особами, несуть відповідальність згідно із законом. Від себе уточнимо, що цим законом є норма КУпАП – ст. 166-22, яка передбачає санкції для громадян. Проте у коментарі до цієї правової норми автори зазначають, що суб'єкт цього правопорушення є як загальний, так і спеціальний, тобто як громадяни, так і посадові особи [20, с. 409]. На нашу думку, що стосується особливостей відповідальності, то закон має більш конкретно визначати усі питання, які з цим пов'язані. Крім того, аналіз низки норм КУпАП свідчить, що у тих випадках, коли у санкції статті відповідальність диференціюється залежно від загального та спеціального суб'єкта, законодавець встановлює більш суворішу відповідальність для останнього. Не буде зайвою і вказівка у законі на ті умови, що посадова особа може бути притягнута за порушення вимог законодавства

про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів до штрафу незалежно від того, чи застосовано до її підприємства (оператора ринку) покарання, чи ні. Також, адміністративне покарання на посадову особу за порушення законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів накладається тоді, коли дотримання законодавства або виконання постанов, розпоряджень, приписів, висновків посадових осіб центрального органу виконавчої влади у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів входить до її службових обов'язків.

Таким чином, завершуючи розгляд особливостей адміністративної відповідальності за порушення законодавства про безпечність та якість харчових продуктів можна зробити наступні **висновки**:

1) адміністративна відповідальність за порушення законодавства про безпечність та якість харчових продуктів – це різновид соціально-правової відповідальності, яка полягає у примусовому застосуванні правомочним суб'єктом (з додержанням встановленої процедури) до фізичних, юридичних та посадових осіб за вчинення порушень законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів заходів впливу, передбачених законом;

2) пропонуємо включити вищенаведену дефініцію до ст. 1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»;

3) адміністративна відповідальність за порушення законодавства про безпечність та якість харчових продуктів, не зважаючи на те, що спадкує загальні риси адміністративної відповідальності, має свої особливості. Найхарактернішими з них є:

а) власна нормативно-правова основа адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпечності та якості харчових продуктів;

б) спеціальний суб'єкт – оператор ринку харчових продуктів, до яких належать юридичні особи та фізичні особи – підприємці;

в) специфічні види адміністративних покарань (санкцій): зупинення роботи потужності; відкликання та/або вилучення з обігу таких харчових продуктів (та/або речовин);

г) процедура застосування окремих заходів примусу за характером наближена до заходів забезпечення кримінального провадження, а саме – тимчасове припинення виробництва та/або обігу харчових продуктів на строк понад 10 календарних днів можливе виключно за рішенням суду;

4) варто внести зміни до норм ст. 166-22 КУпАП щодо диференціювання у санкціях адміністративної відповідальності окремо для громадян та посадових осіб, збільшивши розмір штрафу у півтора-два рази для останніх;

5) слід доповнити ст. 64 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» новими частинами наступного змісту:

а) «посадова особа може бути притягнута за порушення вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів до адміністративної відповідальності незалежно від того, чи застосовано до її підприємства (оператора ринку) покарання, чи ні»;

б) адміністративне покарання на посадову особу за порушення законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів накладається тоді, коли дотримання законодавства або виконання постанов, розпоряджень, приписів, висновків посадових осіб центрального органу виконавчої влади у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів входить до її службових обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Потапова С.М. Адміністративна відповідальність за порушення порядку проведення розрахунків у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / С. М. Потапова ; Нац. ун-т держ. податкової служби Укр. – Ірпінь, 2010. – 25 с.

2. Галайдюк Л.Ю. Адміністративно-процесуальний статус суб'єктів провадження у справах про порушення ветеринарно-санітарних правил : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Л. Ю. Галайдюк ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування Укр. – К., 2015. – 24 с.

3. Співак М.В. Адміністративна відповідальність за зберігання, транспортування або реалізацію продуктів харчування чи продовольчої сировини, забруднених мікроорганізмами та іншими біологічними агентами понад гранично допустимі рівні / М.В. Співак // Матеріали XII Міжнародної наукової інтернет-конференції «Сучасна наука XXI століття» (8-10 липня 2016 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/spivak-mv-administrativna-vidpovidalnist-za-zberigannya-transportuvannya-abo-realizatsiyu-produktiv-harchuvannya-chi-prodovolchoyi-sirovini-zabrudnenih-mikroorganizmami-ta-inshimi-biologichnimi-agenta/>.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів : закон України від 22 липня 2014 р. № 1602-VII // Голос України. – 2014. – 19 вересня (№ 179).

5. Алехин А.П. Административное право Российской Федерации : учебн. / А. П. Алехин, А. А. Кармолицкий, Ю. М. Козлов. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2003. – 608 с.

6. Адміністративне право України : підруч. / [Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, В. В. Богущкий та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, В. В. Зуй. – Х. : Право, 2010. – 624 с.

7. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посіб. / В. К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 256 с.

8. Лук'янець Д.М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку : моногр. / Д. М. Лук'янець – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2001. – 220 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakoni.com.ua/node/330>.

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-20) : Кодекс : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х // Офіційний веб-портал Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

10. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : закон України від 23 грудня 1997 р. № 771/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – 24 січня.

11. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2014 р. № 442 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 74. – Ст. 57.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Офіційний веб-портал Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran1377#n1377>.

13. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.

14. Про забезпечення санітарного й епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4004-XII // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 27. – Ст. 218.

15. Про ветеринарну медицину : Закон України від 25 червня 1992 р. № 2498-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 36. – Ст. 531.

16. Про молоко та молочні продукти : закон України від 24 червня 2004 р. № 1870-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 47. – Ст. 513.

17. Про питну воду та питне водопостачання : закон України від 10 січня 2002 р. № 2918-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 16. – Ст. 112.

18. Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них : закон України від 06 лютого 2003 р. № 486-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 15. – Ст. 107.

19. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 04.07.2002 р. № 37-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 35. – Ст. 258.

20. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення [станом на 1 вересня 2015 р.] / За заг. ред. С.В. Петкова та С.М. Морозова. – К. : «Центр учбової літератури», 2015. – 744 с.